

УДК 904:623.446.4

S. Pivovarov,
V. Kalinichenko

© Сергій Пивоваров,
© Віталій Калініченко
(Чернівці)

ТЕРИТОРІАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ НАКОНЕЧНИКІВ СТРІЛ З ЧОРНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Стаття присвячена аналізу наконечників стріл з Чорнівського городища першої половини XIII ст. Зокрема, головна увага приділена класифікації та типологізації даного типу озброєння дальнього бою з городища, використовуючи територіальний принцип. У статті подається порівняльний аналіз стріл з городища у порівнянні з іншими пам'ятками Русі. Робиться спроба їх територіальної ідентифікації. Особлива увага звертається на постановку проблеми авторами, тобто на використання прийомів аналізу та типології щодо наконечників стріл, які побутували на тій чи іншій території, і відповідно пошуку аналогій та розробка компаративістського підходу до дослідження наконечників стріл за географічним принципом.

Ключові слова: наконечники стріл, городище, ідентифікація, типологія.

С. Пивоваров,
В. Калініченко

Территориальная идентификация наконечников стрел из Черновского городища (к постановке проблемы)

Статья посвящена анализу наконечников стрел из Черновского городища первой половины XIII в. В частности, основное внимание уделено классификации и типологизации данного типа вооружения дальнего боя из городища, используя территориальный принцип. В статье характеризуется распространение наконечников стрел из городища, а также рассматриваются аналогии с другими памятниками Руси. Делается попытка их территориальной идентификации. Особое внимание обращается на постановку проблемы авторами, т.е. на использование приемов анализа и типологии наконечников стрел, которые бытовали на той или иной территории, и соответственно поиски аналогий и разработка компаративистского подхода к исследованию наконечников стрел по географическому принципу.

Ключевые слова: наконечники стрел, городище, идентификация, типология.

Territorial Arrowheads Identification of Chornivka Hillfort (To the Problem)

This article analyzes the arrowheads from Chornivka hillfort with the first half of the XIII century. In particular, it focuses on the classification and typology of this type of weapons ranged from the settlement, using the territorial principle. The article characterizes the spread of arrowheads from the settlement, and discusses the analogy with other monuments of Russia. An attempt is made to their territorial identity. Particular attention is drawn to the statement of the problem by the authors, especially to the use of methods of analysis and typology of arrowheads that existed at a particular site, and thus search for analogies and the development of the comparative approach to the study of arrowheads on a geographical basis.

Key words: arrowheads, ancient settlement, identification, typology.

Останнім часом у багатьох країнах Європи поживалося вивчення середньовічної зброї у всіх аспектах. Це пов'язано передусім із здійсненням реконструкції історичних подій, які проливають світло на розвиток процесів та явищ у тому чи іншому регіоні, кожен з яких є специфічним та несе нові проблеми у вивченні та ставить перед собою нагальні питання дослідження передусім у реконструкції військової історії як такої. Саме через здійснення процесу реконструкції можна довідатися про політичні, економічні, соціальні процеси у тому чи іншому регіоні. Військова справа є доволі корисною у наукових дослідженнях для розгляду багатьох питань, які ставляться дослідниками. Мова йде перш за все про простір і час, тобто, коли саме використовувалися ті чи інші аспекти військової історії, зокрема: озброєння, уніформологія, тактика, стратегія. Саме реконструкція цих моментів дозволяє проливати світло на значну кількість історичних подій, які дійсно роблять вагомий внесок в історичну науку¹.

У даній статті мова піде, перш за все, про предмети озброєння, які мають важливе значення у реконструкції подій військової історії у тому чи іншому регіоні, передусім на території межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра. Варто зазначити, що предмети озброєння дальнього бою наразі досліджені на Буковині належним чином. Так, дослідження останніх років показали, що регіон Сірето-Дністровського межиріччя у військовому аспекті брав активну участь в історичних

подіях X – XV ст., про що свідчать окремі знахідки предметів озброєння дальнього бою². Але наразі перед нами стоїть кілька важливих питань, які потребують більш детального висвітлення та поглибленого вивчення. Передусім це питання територіальної ідентифікації наконечників стріл, тобто основним завданням, яке стоїть перед авторами пропонованої наукової розвідки, є постановка проблеми, яка має широкі перспективи для розробки в подальшому. Суть питання полягає у тому, що на основі етнічної приналежності власника зброї, у даному випадку – стріли, та пошуку аналогій того чи іншого наконечника стріли досліднику-зброєзнавцю необхідно вміти правильно застосовувати методику ідентифікації, атрибутизації та визначення загальної картини поширення того чи іншого типу наконечника стріли, і що найголовніше, його використання на тій чи іншій території в процесі його видозмінення. Цей метод можна застосовувати лише на основі систематичного аналізу та правильної початкової ідентифікації наконечників стріл, причому, враховуючи його конструктивно-морфологічні параметри, а також прив'язку до тієї чи іншої території, де був виявлений наконечник стріли. Далі, на нашу думку, дослідник має звернутися до пошуку аналогій та поділу наконечників за етнічним принципом. Після цього вже варто звертатися до конструктивно-морфологічного методу інтерпретації того чи іншого наконечника, який полягає у визначенні бойових параметрів та нанесення травм і ушкоджень. Власне, після цього дослідник може робити початкові висновки про використання того чи іншого типу наконечника стріли, та в подальшому починати створювати реляційну базу даних для них же – для легшого користування та виділення схожих типів наконечників стріл.

Вказана тема останніми роками набуває все більшої актуальності, яка перш за все проявляється у вивченні аспектів взаємовпливу та взаємозв'язків Сірету-Дністровського межиріччя з іншими регіонами, що й дозволяє здійснювати реконструкцію військово-політичних, економічних та соціокультурних процесів у регіоні у часи середньовіччя. Вищеназвані методи можна використовувати і для інших регіонів, які входили до складу Русі.

Метою даної розвідки є загальна постановка проблеми класифікації, типологізації та аналізу наконечників стріл, використовуючи територіальний критерій для розробки компаративістського підходу до атрибутизації та визначення територіальної ідентифікації наконечників стріл. Постановка проблеми буде проводитися на основі матеріалів з Чорнівського городища, яке хронологічно датується першою половиною XIII ст. і дозволяє більш вузько розглянути типологізацію наконеч-

ників стріл як з городища, так і схожих типів з інших пам'яток Русі.

Як уже було сказано вище, за останні роки дослідниками було здійснено велику роботу з вивчення предметів озброєння дальнього бою з території межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра. Так, головну увагу можна звернути на роботи С. Пивоварова, який наразі на Буковині залишається чи не єдиним дослідником предметів озброєння³. За останні роки був добутий значний масив інформації, який потребує ще свого дослідження. Варто відзначити також роботи І. Возного, який, головним чином, приділив увагу вивченню предметів озброєння дальнього бою з території Чорнівського городища⁴. Ним була здійснена спроба типологізувати, зокрема, наконечники стріл з території регіону. Та знову ж таки типологізація його потребує ще більш детального дослідження та удосконалення.

Отже, при розгляді даної теми необхідно звернути увагу на такий важливий аспект, як балістика та балістичні характеристики у реконструкції військової історії. На нашу думку, ці принципи можуть відіграти важливу роль у реконструкції тих чи інших воєнних дій та зрозуміти, чому той чи інший наконечник стріли використовувався саме у тій чи іншій бойовій кампанії, та чи дійсно існував якийсь певний територіальний принцип використання різних типів наконечників стріл і чим це можна пояснити?

Переходячи безпосередньо до характеристики наконечників стріл за територіальним принципом, необхідно зазначити, що Чорнівське городище є найбільш дослідженою пам'яткою регіону. З городища походить значна кількість різноетнічних предметів озброєння, серед яких велику цінність має згаданий тип озброєння дальнього бою. На Чорнівському городищі за весь період його вивчення було виявлено близько 200 наконечників стріл різних типів (71 – з розкопок І. Возного та близько 130 – з досліджень С. Пивоварова). У 2012 р. було виявлено ще 14 наконечників стріл⁵.

Загалом, враховуючи проведену дослідниками типологізацію та класифікацію даного типу предметів озброєння дальнього бою та враховуючи статистичні методи, можна прийти до висновку, що за територіальним принципом наконечники з Чорнівського городища належать до кількох зон. Так, наконечники типів 30, 31, 32, яких виявлено загальною кількістю близько 10 екземплярів, побутували головним чином на західних землях Русі, особливо у кінці XII – першій половині XIII ст. Наконечники стріл типів 37, 38(3), 38(4) належать до універсальних, тобто як сам вигляд, так і подальший варіант еволюціонованої модифікації використовувався переважно на усіх городищах, котрі були знищені монголо-татарами. Доволі рі-

дкісними типами наконечників стріл є: 46, 47, 48 та 61, які поширені виключно на території північних земель Русі. Саме наконечники даного типу і стали своєрідним каталізатором до постановки проблеми територіального визначення та ідентифікації тих чи інших наконечників. Оскільки у південних землях Русі вони не зустрічаються, можна чітко визначити, які ж саме вістря використовувалися на тій чи іншій території, і яких типів. Тип 52 є універсальним, що фактично зустрічається на усій території Русі. Досить рідкісними для територіально-розмежувальної характеристики та ідентифікації є наконечники стріл типу 63, які поділяються на кілька варіантів. У даному аспекті ця проблема полягає у якості виготовлення. Так, А. Медведєв зазначає, що давньоруські наконечники виготовлені краще, аніж фіно-угорські, що на матеріалах з Чорнівського городища має чітко бачимо⁶. Головним критерієм для постановки питання за конструктивно-морфологічними параметрами виступає саме зовнішній вигляд наконечника стріли та, як наслідок, його бойові якості. Варто також згадати наконечники стріл типів 66, 67 та 69, які представляють третю і останню зону, а саме – східну. Це наконечники стріл безпосередньо монголо-татар. Тому етнічне визначення приналежності того чи іншого наконечника стріли подібного типу для дослідника не складає особливих труднощів⁷.

Варто звернути особливу увагу на наконечники стріл, які були виявлені у 2012 році, і які чітко дозволяють розглянути проблематику даної публікації, а саме поглянути на територіально-статистичну характеристику наконечників стріл. Отже, перший екземпляр вістря стріли був виявлений за територією городища, на схилі пагорба у східній частині, приблизно на рівні клітей № 27-28 (за нумерацією І. Возного); орієнтований вістря на південний захід. За типологією А. Медведєва, він належить до типу 61, а саме – гостролисті. Наконечник є деформованим. А. Медведєв вважає, що наконечники даного типу з подібними пропорціями були характерні для X–XVI ст. Якщо для північних територій Русі були характерні наконечники без упору, то для південних земель, до котрих належала і територія Пруто-Дністровського межиріччя, характерними були наконечники з упором. Загалом, у Східній Європі залізни гостролисті наконечники з'явилися ще в кінці I тисячоліття до н.е. і отримали широке поширення у I тисячолітті нашої ери у Прикам'ї. В цей період вони мали майже завжди плоский черешок, а з X ст. – круглий і квадратний. Тобто фактично даний тип був запозичений, модифікований та еволюціонований вже на землях Південної Русі. Спостерігаємо також взаємовпливи півночі та півдня Русі. Фактично до XIII ст. перо наконечника ставало

довшим, а ширина його зменшувалася, що збільшувало його ефективність у пробиванні захисного обладунку. Найближчі аналогії даному наконечнику походять із Старої Рязані, Княжої Гори, Вишгорода, Новгорода, Старої Ладоги, Новогрудка, Колодяжина⁸.

Наступний наконечник стріли також був виявлений на пагорбі у східній частині городища. Орієнтований вістря на південний захід. За А. Медведєвим, він належить до типу 38 – кілеподібні, підтип 4 – кілеподібні наконечники витягнутих пропорцій з упором без перехвату. Наконечник добре зберігся завдяки окалині, яка утворилася від перебування наконечника у сильному вогні. А. Медведєв вважає, що даний тип наконечників належить до періоду після монгольського нашествия – середина XIII–XIV ст. Не виключено, що цей варіант був занесений на Русь монголами. Аналогічні стріли виявлені у Каракорумі – столиці Монголії в XIII–XV ст. Такі наконечники є типовими для давньоруських городищ, які були знищені монголами. Наконечник з восьмигранним пером є досить рідкісним і прямих аналогій йому не виявлено. Найближчі аналоги наконечника з Чорнівського городища виявлені у Києві, Княжій Горі, Дівич-Горі, Райковецькому городищі, Колодяжині, на городищі Слобідка, в Городці в шарі першої половини XIII ст., в Ізяславлі⁹.

Третій наконечник стріли був виявлений у оборонній клітці № 27 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістря на захід. Наконечник стріли трапився поруч з бусиною «мінського» типу та скляним браслетом. За типологією А. Медведєва, він належить до типу 38 – кілеподібні, підтип 3. Наконечник є чудовим виробом майстра-зброяра. Особливо цінним є збереження двох завитків, які підтримують упор, симетричних один одному. Довжина одного – 3 мм. Загальна маса наконечника становить 7,25 г. А. Медведєв вважає, що подібні наконечники були поширені у XIII–XIV ст. Наконечники подібного типу виявлені на давньоруських городищах, знищених монголо-татарами, а також у курганах XIII–XIV ст. на Кубані. Найближчий аналог даного наконечника виявлений у Городку на Волзі¹⁰.

Інший наконечник був виявлений у оборонній клітці № 13 (за нумерацією І. Возного); орієнтований вістря на південний захід. За А. Медведєвим, він належить до типу 38 – кілеподібні, підтип 4 – кілеподібні наконечники витягнутих пропорцій з упором без перехвату. Як було сказано вище, даний тип наконечників належить до середини XIII–XIV ст. Найближчий аналог наконечника з Чорнівського городища походить з Києва.

Наступний наконечник стріли був знайдений за територією городища, у північно-західній рів-

нинній місцевості, яка плавно піднімається на південь, на відстані близько 10 м від валу, по лінії оборонної кліті № 4 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістря на захід. За типологією А. Медведєва, даний наконечник належить до типу 67, а саме – зрізні у вигляді вузької витягнутої лопаточки. А. Медведєв вважає, що наконечники подібного типу з'явилися разом з ордами Батия у першій половині XIII ст. У великій кількості вони виявлені на усіх давньоруських пам'ятках південних земель Русі, зруйнованих монголами, і взагалі поширені у XIII – XIV ст. по усій території Східної Європи. Це типові монголо-татарські наконечники. На північних землях Русі вони зустрічаються рідко. Загалом, наконечник з Чорнівського городища належить до різновиду з тупокутним вістря. Найближчі аналогії даного наконечника виявлені у Княжій Горі, Ізяславлі, Старій Рязані¹¹ тощо. Варто сказати, що наконечники стріл подібного типу є досить частою знахідкою на Чорнівському городищі.

Шостий наконечник стріли був виявлений у оборонній кліті № 20 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістря на південний захід. Він є пошкодженим та деформованим. За типологією А. Медведєва, він належить до типу 61, а саме го-стролисті. Як було сказано вище, пропорції пера такого типу наконечників стріл належать до X – XVI ст. Але досить цікавим є відсутність упору на черешку даного наконечника стріли з Чорнівського городища. А. Медведєв вважає, що наконечники подібного типу без упору для древка були поширені у північних землях Русі, тоді, як вже зазначалося, на південних територіях були поширені з упором. На нашу думку, наконечник з Чорнівського городища є модифікацією наконечників типу 61, позаяк бічні грані у більшості з них одразу ж переходять у плечики. У наконечника з Чорнівського городища наявний з одного боку – плавний, з другого – грубий перехід, тим більше, що нижні бічні грані наконечника є асиметричними. Прямі аналогії даного наконечника відсутні. Найближчі аналогії походять з Ярополча Заліського та Княжої Гори¹².

Наступний наконечник стріли був знайдений за територією городища, у північно-західній рівнинній місцевості, яка плавно піднімається на південь, на відстані близько 15 м від валу, по лінії оборонної кліті № 5 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістря на захід. За типологією А. Медведєва, наконечник з Чорнівського городища належить до типу 52, а саме ромбоподібні з прямими сторонами і плечиками та найбільшим розширенням у верхній половині довжини пера, підтип 3 – з дещо випуклими сторонами і прямими чи злегка увігнутими плечиками. Наконечник є деформованим. А. Медведєв вважає, що наконеч-

ники даного типу були поширені з VIII до XIII ст. включно на усій території Східної Європи, а також у Сибіру, Угорщині, Чехії та Словаччині. Прямі аналогії даного наконечника відсутні. Найближчі аналогії походять з Ізяславля, Колодязина та Новгород¹³.

Восьмий наконечник стріли був виявлений в оборонній кліті № 26 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістря на захід. Наконечник є деформованим. За типологією А. Медведєва, наконечники даного типу належать до типу 46, а саме – ромбоподібні новгородського типу. Характерною особливістю наконечників цього типу є відсутність упору для древка стріли. Не є винятком і наконечник з Чорнівського городища, де упор також є відсутнім. Як вважає А. Медведєв, наконечники подібного типу з'явилися у Прикам'ї на рубежі нашої ери і широко застосовувалися у північних територіях Північної Європи та Русі до кінця XIII ст. У кочівників їх немає, а на південних землях Русі вони зустрічаються одиницями. Дослідник виділяє кілька підтипів даного типу. Наконечник з Чорнівського городища належить до підтипу з прямими сторонами та розширенням у нижній третині довжини пера. Найбільш прямим аналогом наконечника з Чорнівського городища відповідає екземпляр з Княжої Гори. Також найближчі аналогії даного наконечника виявлені у Новгороді в шарах X–XIII ст., Пскові, Старій Ладозі, в'ятських городищах Ярополчі Заліському, Сарському городищі, Старій Рязані, Дівич-Горі, Пліснеську тощо¹⁴.

Дев'ятий наконечник стріли був виявлений у оборонній кліті № 18 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістря на захід. За типологією А. Медведєва, він належить до типу 52, а саме – ромбоподібні з прямими сторонами і плечиками та найбільшим розширенням у верхній половині довжини пера. Наконечник стріли з Чорнівського городища належить до підтипу 3, а саме – з дещо випуклими сторонами і прямими чи злегка увігнутими плечиками. Як було сказано вище, наконечники даного типу були поширені з VIII до XIII ст. включно на усій території Східної Європи, а також у Сибіру, Угорщині, Чехії та Словаччині. Найбільш прямий аналог наконечнику з Чорнівського городища відомий з Мінська, де подібний наконечник стріли виявлений у шарі першої половини XIII ст. Схожі аналогії відомі також з Новгород¹⁵, Ізяславля тощо.

Наступний наконечник стріли був виявлений у оборонній кліті № 19 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістря на захід. За типологією А. Медведєва, наконечники даного типу належать до типу 31, а саме – двошипні з короткими шипами. Як вважає А. Медведєв, наконечники цього типу були поширені на Русі лише у другій полови-

ні XII – першій половині XIII ст. Знайдені вони переважно на городищах, знищених монголо-татарами. Але цікавим є те, що в столиці монголів Каракорумі такі стріли при розкопках С. Кісельова у 1948-1949 рр. не були виявлені. Найбільш прямим аналогом наконечника з Чорнівського городища є наконечник, виявлений на хуторі Половецькому. Також схожі аналоги відомі з Плісеська, Княжої Гори, Вишгорода, Райковецького городища¹⁶, Ізяславля та ін.

Одинадцятий наконечник стріли був знайдений за територією городища, на схилі пагорба у східній частині, приблизно на рівні клітей № 27-28 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістрям на південний захід. За типологією А. Медведєва, він належить до типу 32, а саме – наконечники з боковими виступами. Наконечник добре зберігся завдяки окаліні, яка утворилася від його перебування у сильному вогні. Варто також відзначити досить майстерну роботу зброяра. Як вважає А. Медведєв, наконечники даного типу дуже близькі до наконечників типу 31 за формою пера. Вони були поширені в той самий час – з середини XII ст. до часу монгольського нашествия. Прямі аналогії даного наконечника відсутні. Найбільш схожі наконечники походять з давньоруських городищ, які були знищені монголо-татарами, а саме з Райковецького городища, Княжої Гори, Ізяславля, Дівич-Гори, Колодяжина, у Новогрудку¹⁷ наконечники подібного типу трапилися у шарі XII – XIII ст.

Наступний наконечник стріли був також виявлений за територією городища, на схилі пагорба у східній частині, приблизно на рівні кліті № 28 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістрям на захід. За типологією А. Медведєва він також належить до типу 32 – наконечники з боковими виступами. Наконечник добре зберігся завдяки окаліні, яка утворилася від перебування наконечника у сильному вогні. Значну роль відіграла професійна робота майстра-зброяра у виготовленні бокових плечиків. Прямі аналогії даного наконечника відсутні. Найбільш схожі наконечники походять з давньоруських городищ, які були знищені монголо-татарами, а саме – з Райковецького городища, Княжої Гори, Ізяславля, Дівич-Гори, Колодяжина, у Новогрудку наконечники подібного типу трапилися у шарі XII – XIII ст.¹⁸

Останній з виявлених наконечників був знайдений у оборонній кліті № 5 (за нумерацією І. Возного). Орієнтований вістрям на південний захід. Наконечник дещо пошкоджений. За типологією А. Медведєва, наконечники даного типу належать до типу 30, а саме – двошипні з шийкою та упором. Як вважає А. Медведєв, наконечники цього типу застосовувалися головним чином на західних землях Русі, особливо у XII – першій половині XIII ст. Найближчі аналогії наконечника з

Чорнівського городища виявлені на городищі Хотомель, Райковецькому городищі, Колодяжині, Новогрудку, Ізяславлі та Прикам'ї. Даний тип наконечників стріл є досить рідкісним. У зв'язку з цим можна відзначити схожі знахідки з Мінська, де їх виявлено 4 екземпляри, аналогічні наконечнику з Чорнівського городища¹⁹. Ще один подібний наконечник трапився в Новгороді. Отже, розглянувши вказані вище наконечники стріл, ми можемо прийти до висновків, що на основі розробки їх аналізу, типологізації та класифікації можна говорити про реконструкцію певних соціальних, воєнних, політичних подій, розглядати еволюцію розвитку озброєння дальнього бою по регіонах, використовуючи дані археології²⁰. Але наразі стоїть проблема саме територіальної ідентифікації та етнічної приналежності того чи іншого наконечника та що саме можна реконструювати, знаючи вищезазначені аспекти. На основі знахідок з Чорнівського городища ми хотіли показати, як саме відбувається аналіз та характеристика взаємовпливів і взаємозапозичень різних територій як Русі, так і зарубіжних тогочасних державних утворень. Таким чином, можна зробити висновок, що для ефективного вивчення військової історії Русі необхідно використовувати різні методи та методологічні підходи, тому проблема, пов'язана із територіальною ідентифікацією наконечників стріл поставлена і, на нашу думку, має бути розроблена у подальших дослідженнях для реконструкції воєнних подій історії середньовіччя загалом.

¹ Коробейников А.В., Митюков Н.В. Баллистика стрел по данным археологии: введение в проблемную область. – Ижевск, 2007. – 140 с.

² Возний І.П., Фантух А.Ю. Слов'яно-руське озброєння населення Північної Буковини в IX – XIV ст. // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в другій половині I – на початку II тисячоліть н.е. – Чернівці, 1994. – С. 42-44.

³ Пивоваров С.В. Нові знахідки предметів озброєння та спорядження вершника і верхового коня з Чорнівського городища (перша половина XIII ст.) // ПССІАЕ. – 2001. – Т.2. – С. 133-142.

⁴ Возний І.П. Історико-культурний розвиток населення межиріччя верхнього Сірету та середнього Дністра в X-XIV ст. Частина 2: Матеріальна, духовна культура та соціально-історичний розвиток. – Чернівці, 2009. – С. 233-282.

⁵ Пивоваров С.В. Археологічне дослідження Чорнівського городища у 1999-2000 рр. // ПССІАЕ. – 2001. – Т.1. – С. 243-255.

⁶ Медведєв А.Ф. Ручное метательное оружие (лук, стрелы, самострел) // САИ. – Вып.Е1-36. – М., 1966. – С. 53.

⁷ Там само. – С. 53-55.

⁸ Там само. – С. 51-52.

⁹ Там само. – С. 46-47.

¹⁰ Медведев А.Ф. Оружие Великого Новгорода // МИА. – 1959. – № 65. – С. 121 – 191.

¹¹ Монгайт А.Л. Старая Рязань // МИА. – 1955. – № 49. – 225 с

¹² Никольская Т.Н. Военное дело в городах земли вятичей (по материалам древнерусского Серенска) // КСИА. – 1974. – Вып. 139. – С. 23–29.

¹³ Юра Р.О. Древний Колодяжин // АП УРСР. – 1962. – Т. 12. – С. 117. – Табл. 1, 5.

¹⁴ Мезенцева Г.Г. Древноруське місто Родень. Княжа Гора. – К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 1968. – 183 с.

¹⁵ Медведев А.Ф. Оружие Великого Новгорода // МИА. – 1959. – № 65. – С. 121–191.

¹⁶ Гончаров В.К. Райковецкое городище – К.: Наукова думка, 1950. – 149 с.

¹⁷ Гуревич Ф.Д. Древний Новогрудок – Л.: Наука, 1981. – 162 с.

¹⁸ Зверуго Я.Г. Древний Волковыск. – Минск: Наука и техника, 1985. – 139 с.

¹⁹ Загорюльский Э.М. Возникновение Минска. – Минск: Издательство БГУ им. В.И. Ленина, 1982. – 358 с.

²⁰ Пивоваров С. В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.). – Чернівці, 2006. – 236 с.

Ключевые слова: Брюссельская хроника, поход русов, император Василий II.

O.Fylypchuk

Some Observations on the Chronicon Bruxellense

The Chronicon Bruxellense (anonymous Greek-language chronicle) has containing unique information about first attack of a fleet of Rus' on Constantinople. The present article identifies the original composition of the structure of the chronicle, his historical notes assigned to the reign of every emperor of third part. Special attention is given to the some sources of the Chronicon Bruxellense. The author argues that the dates of the attack a fleet of Rus' (on June 18, 860) were art of compilation technique of the late redactor of the chronicle.

Key words: Chronicon Bruxellense, attack of Rus', Basil II.

У 1894 р. бельгійський вчений Франц Кюмон опублікував знайдений ним *codex* 11376 Королівської бібліотеки Брюсселя, який датується кінцем XIII ст¹. Більшу частину рукопису займає *Синопсис* Костянтина Манассі та *Хронографія* патріарха Никифора. Текст, який починається на fol. 155 і завершується на fol. 165, отримав цілком умовну назву – *Брюссельська хроніка*². Її жанр близький до так званих малих візантійських хронік, де спостерігаємо список правителів із зазначенням часу їх правління та інколи окремих подій, які відбулися у цей час. Хроніку можна умовно розділити на декілька частин: список римських імператорів, візантійські імператори до кінця аморійської династії, імператори македонської династії до імператора Романа III Аргіра³.

У другій частині, зокрема у пасажі про правління Михаїла III (843-867) хроніст згадує похід русів на Константинополь. Утім, на відміну від інших візантійських історичних творів, він наводить повне датування цього походу – 18 червня 860 р⁴. Така обставина одразу ж визначила надзвичайну важливість *Брюссельської хроніки* серед нечисельних джерел з ранньої історії Русі. Її повідомлення дозволило свого часу припинити напрочуд тривалу дискусію про час першого походу русів на Константинополь⁵.

Наступні дослідження над *Брюссельською хронікою*, зокрема Андреаса Кюльцера та Петера Шрайнера дозволили з'ясувати можливе коло джерел хроніста. Особливо це стосується праці Андреаса Кюльцера, який детально зупинився на другій частині хроніки, у тому числі й на повідомленні про похід русів на Константинополь. Згідно з його спостереженнями, інформація про дату походу русів було взято із певної локальної хроніки, яка не дійшла до нашого часу, але була доступною для

УДК 94(477)«08»:355

© Олександр Филипчук
(Чернівці)

ДЕКІЛЬКА СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД БРЮССЕЛЬСЬКОЮ ХРОНІКОЮ

Брюссельська хроніка – єдиний середньовічний текст, який повідомляє повну дату нападу русів на Константинополь 18 червня 860 р. У цій статті пропонується перечитання структури хроніки, її джерел та особливостей написання. Автор дійшов до висновку, що дата нападу русів хроніки є результатом вмілої компіляції, а не словами сучасника.

Ключові слова: Брюссельська хроніка, похід русів, імператор Василій II.

А.Филипчук

Несколько наблюдений над Брюссельской хроникой

Брюссельская хроника – единственный средневековый текст, в котором сообщается полная дата нападения русов на Константинополь, 18 июня 860 г. В статье предлагается перечитать структуру хроники, ее источники и особенности написания. Автор пришел к выводу, что дата нападения русов хроники является результатом удачной компиляции, а не словами современника.